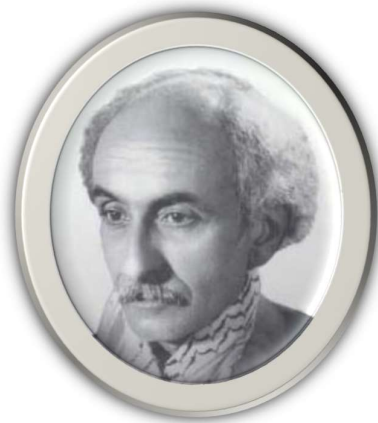

آموزه پیاژدهم: وزن در شعر نیمایی

تاکنون آموخته ایم که هر بیت، دو پاره یا مصراع دارد که چنان کفه‌های ترازو با یکدیگر برابرند و به طور دقیق، نشانه‌های هجایی و وزن آن دو، همگونی و برابری دارند.

نیما برای رهایی از تنگنای عروسی مبتنی بر تساوی و نظم هجاهای هر مصراع، شکل جدیدی از وزن را ایجاد کرد. به این صورت که قید تساوی هجاهای دو مصراع را برداشت و دست شاعر را در سرودن شعر باز گذاشت؛ بی آنکه از زیبایی موسیقایی وزن قدیم بکاهد.

برای نمونه در شعر زیر:

❑ می تراود مهتاب / می درخشد شبتاب / نیست یک دم شکند خواب به چشم کس و لیک / غم این خفته چند / خواب در چشم ترم می شکند.

بازگردانی: مهتاب می تابد. شب تاب می درخشد. همه خوابیده اند و کسی نیست که لحظه‌ای خوابش نبرد؛ ولی من به خاطر دیدن این مردم ناآگاه و بی خبر خوابم نمی برد.

می ت را و د / مه تاب	پایه‌های آوایی	می تراود مهتاب
فاعلاتن (فَعْلَاتُنْ) فَع لُنْ (فَعْلُنْ)	وزن	
U - - / - - U -	نشانه‌های هجایی	
می د ر خ شد / شب تاب	پایه‌های آوایی	می درخشد شب تاب
فاعلاتن (فَعْلَاتُنْ) فَع لُنْ (فَعْلُنْ)	وزن	
U - - / - - U -	نشانه‌های هجایی	
نی ست یک دم / ش ک د خا / ب ب چش م / ک س لیک	پایه‌های آوایی	نیست یک دم شکند خواب به چشم کس و لیک
فاعلاتن (فَعْلَاتُنْ) فَعْلَاتُنْ فَعْلَاتُنْ فَعْلُنْ	وزن	
U - UU / - - UU / - - UU / - - U -	نشانه‌های هجایی	
ع م این خُف / ت ی چن د	پایه‌های آوایی	غم این خفته چند
فَعْلَاتُنْ فَعْلُنْ	وزن	
U - UU / - - UU	نشانه‌های هجایی	
خا ب د ر چش م / ت ر م می / ش ک د	پایه‌های آوایی	خواب در چشم ترم می شکند
فاعلاتن (فَعْلَاتُنْ) فَعْلَاتُنْ فَعْلُنْ	وزن	
- UU / - - UU / - - U -	نشانه‌های هجایی	

چنان که می بینیم، شعر نیمایی وزن عروضی دارد؛ اما کوتاهی و بلندی مصراع‌ها و نیز تعداد هجاها برابر نیست. به بیان دقیق تر، اگر یک مصراع با وزن واژه فاعلاتن سروده شد، بقیه مصراع‌ها نیز به همین شکل سروده خواهد شد؛ اما ممکن است مصراعی یک یا چند هجا یا پایه بیشتر از مصراع

دیگر داشته باشد؛ یعنی لازم نیست که تعداد وزن واژه‌های هر بخش آن یکسان باشد؛ مثلاً در یک مصراع می‌توان یک فاعلاتن آورد و در مصراع دیگر، دو یا سه یا چهار؛ یا حتی می‌توان نیمی از یک وزن واژه را در یک مصراع قرار داد.

به این نمونه بنگرید:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	تو را من چشم در راهم، شباهنگام
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعی (فعولن)	که می‌گیرند در شاخ تلاجن، سایه‌ها رنگ سیاهی
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعی (فعولن)	وز آن دل خستگانت راست، اندوهی فراهم
مفاعیلن مفاعیلن	تو را من چشم در راهم ...
نیما یوشیج	

تلاجن: نام بوته‌ای است.

بدان سان که می‌بینیم، در این گونه شعر، مصراع‌ها کوتاه و بلند هستند و غالباً تعداد نشانه‌های هجایی و وزن واژه‌های یک مصراع با مصراع دیگر برابر نیست.

البته کوتاهی و بلندی مصراع‌های شعر، در برخی از قالب‌های شعر کهن نیز پیشینه داشته، برای نمونه، به شعر زیر که در قالب «مُسْتَزَاد» سروده شده است، توجه کنید:

هر لحظه به شکلی بت عیار برآمد / دل بُرد و نهان شد

هر دم به لباسی دگر آن یار برآمد / گه پیر و جوان شد (منسوب به مولوی)

وزن: مفعول مفاعیل مفاعیل فَعولن / مفعول فَعولن

● **مُسْتَزَاد:** در پایان هر مصراع واژه یا واژگانی افزوده شده است. واژه یا واژگان افزوده شده معنی مصراع را کامل می‌کنند. این افزوده‌ها همه وزنی یکسان دارند و با مصراع پیش از خود نیز هم وزن اند.

به نمونه‌ای دیگر از شعر نیمایی توجه کنید:

☐ نَفَسَم را پر پرواز از توست / به دماوند تو سوگند، که گر بگشایند / بدم از بند، ببینند که: / آواز از توست / همه اجزایم با مهر تو آمیخته است / همه ذراتم با جان تو آمیخته باد! / خون پاکم که در آن عشق تو می‌جوشد و بس / تا تو آزاد بمانی، / به زمین ریخته باد! (فریدون مشیری)

وزن: فَعِلَاتُن فَعِلَاتُن فَعِلَاتُن ...

◀ نام گذاری وزن‌ها

آنچه تاکنون آموخته ایم، برای شناخت و درک وزن شعر فارسی و کاربرد آن کافی است اما در عروض سنتی برای هریک از وزن‌ها اسمی نهاده اند، مثلاً وزن حاصل از تکرار ارکان زیر را چنین می‌نامند:

مفاعیلن: هَرَج، فاعلاتن: رَمَل، مستفعِلن: رَجَز و فعولن: مُتقارب.

اگرچه واحد وزن شعر فارسی مصراع است، برای نام گذاری وزن‌ها - به شیوه عروض عرب - بیت، مبنای محاسبه قرار گرفته است که در عروض سنتی آن را بحر نامیده اند. کوتاه ترین مصراع شعر سنتی فارسی دو رکن و طولانی ترین آن چهار رکن دارد که در مجموع، بیت‌های شعر فارسی چهار، شش یا هشت پایه خواهند داشت؛ مثلاً در وزن فاعلاتن که نام آن رمل است، اگر هر مصراع دارای چهار فاعلاتن باشد، مجموع پایه‌های دو مصراع، هشت فاعلاتن خواهد بود که نام آن را بحر «رمل مَثْمَن» می نامند و اگر تعداد پایه‌ها شش تا باشد «رمل مسدّس» و اگر تعداد پایه چهار باشد «مربع» می گویند. چنانچه پایه آخر کامل باشد «سالم» و اگر یک هجا از رکن پایانی حذف شود «محدوف» نامیده می شود؛ به طور مثال بیت زیر دارای هشت رکن کامل فاعلاتن است که بحر آن «رمل مَثْمَن سالم» است.

● «بحر» چیست؟ - بحر نام گذاری وزن شعر فارسی است.

● واحد وزن شعر فارسی ..... است. - مصراع

□ هر که چیزی دوست دارد، جان و دل بر وی گمارد / هر که محرابش تو باشی، سر ز خلوت برنیارد (سعدی)

□ بلبلِ برگ گلی خوش رنگ در منقار داشت / و اندر آن برگ و نوا خوش ناله‌های زار داشت (حافظ)

می بینید که بیت دارای هشت رکن کامل فاعلاتن است؛ اما رکن پایانی کامل نیست و یک هجا از آخر آن حذف شده است، بنابراین بحر این بیت «رمل مَثْمَن محدوف» است.

و بیت: به سوزی ده کلامم را روایی / کز آن گرمی کند آتش گدایی (وحشی بافقی)

«هزج مسدّس محدوف» است.

به ندرت اتفاق می افتد که بیتی دارای چهار رکن باشد؛ مثلاً هر مصراع بیت زیر از دو «مستفعلن» درست شده است؛ بنابراین «رجز مربع سالم» است:

□ دریای هستی دم به دم / در چرخ و تاب و پیچ و خم (گلچین گیلانی)

با توجه به توضیحی که در معرفی شعر نیمایی داشته ایم؛ تساوی رکن‌ها در این شعر رعایت نمی شود؛ بنابراین تعداد ارکان در مصراع‌ها برابر نیست.

یک هجایی	دو هجایی	سه هجایی	چهار هجایی غیر پایانی	چهار هجایی
فَع ← -	فَعْل ← - U	فَعولن ← - - U	فَعِلات ← - UU	فَاعِلاتن ← - U
	فَع لَن ← - -	فَاعِلن ← - U	فَعِلاتن ← - UU	
		فَعِلن ← - UU	مَفاعِل ← - U - U	مُفْتَعِلن ← - UU
		مَفَعول ← - - U	مَفاعِل ← - UU - U	مَفاعِلن ← - - U
		مَفَعولن ← - - -	مُستَفَعِل ← - UU - -	مَفاعِلن ← - U - U
			مُستَفَعِلن ← - U - -	

یادآوری:

وزن واژه (پایه آوایی)

خودارزیابی

۱- پس از خوانش درست اشعار نیمایی زیر و نوشتن پایه‌های آوایی هریک از مصراع‌ها، وزن و نشانه‌های هجایی را مقابل هر مصراع بنویسید.
هست شب یک شب دم کرده و خاک / رنگ رخ باخته است / باد، نوباوه ابر، از بر کوه / سوی من تاخته است. (نیمایوشیخ)

بازگردانی: شب شب دم کرده‌ای است و خاک رنگش را از دست داده و باد که فرزند ابر است از بالای کوه به سوی من حمله کرده است.

هست شب یک / شَب بِ دَمِ گَر / دُو خَاک	پایه‌های آوایی	هست شب یک شب دم کرده و خاک
فَاعِلَاتِن (فَعِلَاتِن) فَعِلَاتِن فَعِلَن	وزن	
U- UU/ - - UU/ - - U-	نشانه‌های هجایی	
رَن گِ رُخِ بَا / خ تِ اسْت	پایه‌های آوایی	رنگ رخ باخته است
فَاعِلَاتِن (فَعِلَاتِن) فَعِلَن	وزن	
U- UU/ - - U-	نشانه‌های هجایی	
بَا دُئُو بَا / وِیْ اَب رَز / بَر کُوهِ	پایه‌های آوایی	باد، نوباوه ابر، از بر کوه
فَاعِلَاتِن (فَعِلَاتِن) فَعِلَاتِن فَعِلَن	وزن	
U- UU/ - - UU/ - - U-	نشانه‌های هجایی	
سَوِیْ مَن تَا / خ تِ اسْت	پایه‌های آوایی	سوی من تاخته است
فَعِلَاتِن فَعِلَن	وزن	
U- UU/ - - UU	نشانه‌های هجایی	

۲- برای اشعار نیمایی زیر مانند نمونه صفحه قبل خانه‌هایی تولید کنید، پایه‌های آوایی و وزن و نشانه‌های هجایی هر مصراع را بنویسید. سپس اختیار شاعری به کار رفته در این شعر را مشخص کنید.

میان مشرق و مغرب ندای مختصریست / که گاه می گوید / من از ستاره دنباله دار می ترسم / که از کرانه مشرق طلوع خواهد کرد (شفیعی کدکنی)

بازگردانی: آوای کوتاهی را از میان مشرق و مغرب می شنوم که گاهی می گوید: من از ستاره دنباله داری که از کرانه مشرق برخواید خاست می ترسم.

مِیَا نِ مَش / رُقُ مَغ رِب / نِ دَا یِ مُخ / تِ صَ رِیْسْت	پایه‌های آوایی	میان مشرق و مغرب ندای مختصریست
مَفَاعِلِن فَعِلَاتِن مَفَاعِلِن فَعِلَن	وزن	
U- UU/ - U - U/ - - U U/ - U - U	نشانه‌های هجایی	
کِ گَا هِ مِی / گَوِیْد	پایه‌های آوایی	که گاه می گوید
مَفَاعِلِن فَع لِن (فَعِلَن)	وزن	

نشانه‌های هجایی	- (UU) - / - U - U
پایه‌های آوایی	مَ نَزِیس تا / رِی نُن با / لِ دَا رِ می / تَر سَم
وزن	مَفَاعِلُن فَعِلَاتُن مَفَاعِلُن فَع لُن (فَعِلُن)
نشانه‌های هجایی	- (UU) - / - U - U / - - U U / - U - U
پایه‌های آوایی	کِ اَز کَ را / نِ ی مَش رِق / طَلُوع خَا // هَدِ گَرْد
وزن	مَفَاعِلُن فَعِلَاتُن مَفَاعِلُن فَع لُن (فَعِلُن)
نشانه‌های هجایی	U - (UU) - / - U - U / - - U U / - U - U

۳- پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر مصراع شعر زیر، دلیل ناهمسانی پایه‌های آوایی این شعر و تفاوت آن را با اشعار سنتی بیان کنید.

چون درختی در صمیم سرد و بی ابر زمستانی / هر چه برگم بود و بارم بود؛ / هر چه از فر بلوغ گرم تابستان و میراث بهارم بود؛ / هر چه یاد و یادگارم بود، / ریخته است. (اخوان ثالث)

بازگردانی: من مانند درختی در زمستان سرد و بی ابرم که هر چه برگ و میوه داشت، هر چه از نور گرم تابستان و میراث بهار به دست آورده بود، هر چه یادگارم داشت، همه از میان رفته است.

پایه‌های آوایی	چُن دِر خِ تِی / دَر صِ می مِ / سَر دُ بی اب / رِ زِ مِس تا / نِی	چون درختی در صمیم سرد و بی ابر زمستانی
وزن	فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَع	
نشانه‌های هجایی	- / - -U- / - -U- / - -U- / - -U-	
پایه‌های آوایی	هَر چِ بَر گَم / بو دُ بَا رَم / بو د	هر چه برگم بود و بارم بود
وزن	فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَع	
نشانه‌های هجایی	U - / - -U- / - -U-	
پایه‌های آوایی	هَر چِ اَز فَر رُ / بُ لُو غِ گَر / مِ تَا یَس تا / نُن مِی رَا تِ / بَ هَا رَم بو د	هر چه از فر بلوغ گرم تابستان و میراث بهارم بود
وزن	فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَع	
نشانه‌های هجایی	-U- / - -U- / - -U- / - -U- / -U-	
پایه‌های آوایی	هَر چِ یَا دُ / یَا دِ گَا رَم / بو د	هر چه یاد و یادگارم بود
وزن	فَاعِلَاتُن فَاعِلَاتُن فَع	
نشانه‌های هجایی	U - / - -U- / - -U-	
پایه‌های آوایی	رِی خِ تَس ت	ریخته است
وزن	فَاعِلُن	
نشانه‌های هجایی	U - U -	

۴- اشعار زیر در چه قالبی سروده شده اند؟ یکی از ویژگی‌های این نوع شعر را بیان کنید.

الف) و به آنان گفتم / هر که در حافظه چوب ببیند باغی، / صورتش در وزش بیشه شور ابدی خواهد ماند. / هر که با مرغ هوا دوست شود، / خوابش

آرام ترین خواب جهان خواهد بود. (سهراب سپهری)

قالب: نیمایی / وزن: فعلاثن ... / ویژگی: طول مصراع‌ها کم و زیاد می شود؛ قافیه جای مشخصی ندارد.

ب) پروانه و شمع و گل شبی آشفند / در طرف چمن

وز جور و جفای دهر با هم گفتند / بسیار سخن

شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع / ناگاه صبا

بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند / من ماندم و من (ملک الشعرا بهار) / آشفند: پربشان شدند / طرف: کنار / جور: ستم / دهر: روزگار / صبا: باد شمال

قالب: مستزاد / وزن: مفعول مفاعیلن مفاعیلن فع- مفعول فعل / ویژگی: در قالب مستزاد در پایان هر مصراع واژه یا واژگانی افزوده شده است. واژه یا

واژگان افزوده شده معنی مصراع را کامل می کنند. این افزوده‌ها همه وزنی یکسان دارند و با مصراع پیش از خود نیز هم وزن اند.

۵- پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر بیت، نام بحر آن را بنویسید.

الف) چون می روی بی من مرو، ای جان جان بی تن مرو / وز چشم من بیرون مشو، ای شعله تابان من (مولوی)

قالب: سنتی / وزن: مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ / بحر: رجز مثنی سالم

بازگردانی: اگر می روی بدون من مرو. ای کسی که جان منی بدون من که مانند تنم مرو. ای کسی که مانده آتش درخشانی از پیش چشم جایی مرو.

ب) تو از هر در که بازآیی، بدین خوبی و زیبایی / دری باشد که از رحمت، به روی خلق بگشایی (سعدی) / خلق: مردم

قالب: سنتی / وزن: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن / بحر: هزج مثنی سالم

بازگردانی: ای یار، تو از هر در که بازگردی با این خوبی و زیبایی که داری، گویی دری از رحمت به روی مردم می گشایی.

پ) همیشه تا برآید ماه و خورشید / مرا باشد به وصل یار، امید (فخرالدین اسعد گرگانی)

قالب: سنتی / وزن: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن / بحر: هزج مثنی محذوف

بازگردانی: همواره تا زمانی که ماه و خورشید طلوع و غروب می کند من امید دارم به یارم برسم.

ت) الا تا نخواهی بلا بر حسود / که آن بخت برگشته خود در بلاست (سعدی)

قالب: سنتی / وزن: فعولن فعولن فعولن فعل / بحر: مقاربت مثنی محذوف

بازگردانی: آگاه باش که برای حسود بلا آرزو نکنی؛ زیرا آن بدبخت خودش همواره در بلاست.

انواع
شعر پارسی

۲- نو

۱- سنتی: وزن عروضی دارد؛ جای قافیه‌ها مشخص است و طول مصراع‌ها ثابت؛ مانند شعرهای حافظ و سعدی.

تنور لاله چنان برفروخت باد بهار / که غنچه عرق عرق گشت و گل به جوش آمد (حافظ)

الف) نیمایی: وزن عروضی دارد؛ جای قافیه‌ها مشخص نیست و طول مصراع‌ها کم و زیاد می‌شود.

می‌تراود مهتاب / می‌درخشند شب‌تاب / نیست یک دم شکند خواب به چشم کس و لیک (نیمایوشیح)

ب) سپید: هر چند آهنگین است؛ ولی وزن عروضی ندارد؛ جای قافیه‌ها مشخص نیست و طول

مصراع‌ها کم و زیاد می‌شود.

به نو کردن ماه / بر بام شدم / با عقیق و سبزه و آینه / داسی سرد بر آسمان گذشت ... (شاملو)

پ) موج نو: نه وزن عروضی دارد؛ نه قافیه. فرق آن با نثر در تخیل شعری است.

چه رنجی است / خوابیدن زیر آسمان آبی / که نه ابر دارد نه باران ... (احمدرضا احمدی)

www.jafarisaeed.ir

اینستاگرام: jafari.saeed.ir

تلگرام: JS_ir